

MOLNÁR KRISZTINA

**„...MIT ÉR AZ, HOGY ÉN BÖLCSEBB VAGYOK?”
Élet, idő és irodalom problémája Csokonai *Tempefői*jében**

Noha *Az Álom* című vers mottójának szavait hiába keressük a Prédikátor könyvében megjelölt helyen, a *Tempefői*ben elhangzó bibliai mondat – „Semmi sints új a nap alatt” – valóban innét származik. Mivel pedig ez Tempefői első megnyilatkozása a műben, joggal feltételezhető összefüggés a Prédikátor könyvének szellemisége és a színmű problematikája között. S ha igaz, hogy egy új elemzés az eddigi eredmények kiegészítésének, talán fölülmúlásának igényével is születik, elsősorban ez az előfeltevés ad okot e tanulmány szerzőjének arra, hogy valószínűbbnek lássa saját értelmezését más megközelítésknél. Mindenekelőtt annál az elemzési hagyománynál, amely az elhíresült panasznak – „az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon” – a „Magyarországon” részére koncentrált, ily módon a korabeli magyar irodalom és költő (mostoha) sorsának értelmezési sávján belül marad.

A színmű bölcseleti dimenzióba helyezésének lehetősége – mert erről lesz szó – nem azért kérdőjelezi meg e szociológikus szempont érvényesíthetőségét, mert a *Tempefői* nem szól az irodalom, a művelődés és az értelmiség korabeli helyzetéről, hanem mert ez a sík alighanem csupán a mulattatás funkcióját tölti be, s a mű mélyebb kérdésfeltevését rejti el. Három olyan motívum – azaz vissza-visszatérő, az eseményeket mintegy hordozó elem – is tetten érhető a műben, mely arra enged következtetni, hogy a *Tempefői* jelentésszerkezete jóval gazdagabb és kiterjedtebb problémavilágot foglal magába. Az első a játékmotívum: ez az időprobléma jelentésrétegét jelzi, ily módon egy olyan bölcseleti kérdés jelenlétére utal, mely a Csokonai-életmű filozófiai folytonosságának részeként értelmezhető. A halhatatlanság problémájáról van szó. A második, mely szoros összefüggésben áll az előbbivel, az irodalom mibenlétére, az irodalom szerepére való rákérdezés motívuma, melyben egyfelől az irodalomfogalom korabeli „megterheltsége”, másfelől Csokonai poétikájának belső dinamikája mutatkozik meg. Saját költői önértelmezéséről van szó. Ez első két motívum explicit módon hatja át a művet – drámai szervező elvnek is tekinthetők –, a harmadik azonban implicit formában, tagolatlan, képlékeny szövegiségben, sőt többnyire elhallgatott módon jelentkezik. Tempefői monológjairól van szó, ezekről a töredékes textusokról, melyek valamennyire követik ugyan a darab cselekményét, mégis mintha valami más is, valami ezektől független, valami ezek mögött létező és rejtező lelkület is megszólalna bennük. Olyan létélmény, mely Tempefőit

ilyen és ehhez hasonló megnyilatkozásra készíti: „...keményedj meg, szívem! Megtanultál te már szenvedni, hozzá törödtél mind ahhoz, a' mire a Világ rémül.”

Mindenekelőtt feltételezem tehát azt, hogy mivel Tempefői szövegei nem következnek kizárólagosan a színmű eseményeiből, létezik egy, a külső történések mögötti jelentéstartomány, mely nem a szereplők közötti, hanem a színpad mögötti síkon láttatja a dráma lényegi közegét. Azaz feltételezem, hogy aki folyton az „Isten! – Egek! – Örök végzések!” hatalmához intézi gondolatait (vagy éppen azok hatalmával szegezi szembe őket), annak kozmikusabb gondjai vannak a megélhetés nehézségeinél. Hogy az irodalomból nem lehet megélni, tehát a „tanultak éhen fáradoznak a' Nemzet ditsósége mellett”, hogy a „Lese Cabinétek néma tsendességgel veszteglenek”, minek következtében egyesek nem tudnak különbséget tenni a Lessing és a „lesz ing” szavak jelentése között, hogy a nemesség a kultúra támogatása helyett éjt nappallá téve kártyázik vagy más méltatlan módon mulatja az időt: (némi túlzással) szívet melengető tapasztalatok lehetnek azokhoz a gondolatokhoz képest, melyekkel Tempefői csatázik „kedvetlen magánosságának komor hajlékában”.

Tempefői. Ki ez a Tempefői voltaképpen? A darab többi szereplőjéhez viszonyítva kétségkívül ellentmondásosan ábrázolt figura. Komikus alak, de tragikus alkat. Megítélése is kettős: hol enyhe megvetéssel szemlélik, hol az ördöggel cimborálónak tartják (márpedig ez nagy kiváltság). Továbbá igen képlékeny karakter. Éva, Rozália, Szuszmir, Tsikorgó, Múzsai, Tökkolopy és a többi nemes úr: formás, körülhatárolt, ízes, következetesen megjelenített alakok, jellemük és szerepük egynemű, egysíkú, tipikus jellegű. Állandósult tevékenységeik, beszélő neveik is erre utalnak. Tempefői azonban folytonosan kisiklik meghatározását célzó szemléletünk szándékának erőteréből. Az öntudatos értelmiség képviselője? Némely esetben valóban akként jelenik meg, máskor azonban magában mereng, elmerülve a világfájdalomban, melyet csak maga él, s tán maga sem ért. Szélsőséges kedély: a hajdúkat majdhogynem megveri; az uraktól azonban eltűri a megvető hangot. A Betrieger kiszabta órácska terhe alatt az említett hatalmakkal társalog, ám e nagyszabású önértékelés ellenére esetlen, tétova, ügyetlen. „Társaságokban ritkán jelenik meg: magát kevéssel tudja kedveltetni”. A nemzet dicsőségén munkálkodó büszkeség mellett mi ez a szorongó-bizonytalan érzés, mely legalább annyira jellemzi őt, mit a „bársony bugyogóba” járókkal szembeni indulat? Méla, méla Tempefői, ki vagy te és miféle gondolatokkal csatázol „kedvetlen magánosságodnak komor hajlékában?” Miért írsz könyvet az öröklétnek, mely senkit sem érdekel, s miért veted meg a tartalmatlan élet hiábavaló nyájasságát, s Tsikorgó költőtársad mélységet nem áhító, magasságot nem ismerő tehetségét, mellyel a boldog tudatlanok olyan jól élnek? De legfőképpen mit keresnek ajkaidon, mikor először szemünk elé tűnsz kopott nadrágodban, szalmával tűzdelt csizmádban – a Prédikátor könyvének ígérei?

Az a tény, hogy Csokonai mulattatásra szánta művét, vagyis mintegy eleve számolt az értő közönség befogadási módjával, mindenekelőtt Tempefői panaszának pesszimista előjelét fordítja, vagy inkább: forgatja meg, hogy körültekintőbb szemléletet kérjen ki magának – de nemcsak abban az értelemben, miszerint a műnek ezen a síkján nem a korabeli értelmiség keserve, hanem öntudata szólal meg. Mert a körkép valóban szatiri-

kus – s ezen belül nem kérdés, ki a bolond: a művelt és emelkedett kisebbség avagy a bárdolatlan, profán úri tömeg –, de a gúnyos szemléletből bőségesen jut a korabeli irodalomnak és a műbeni művelt közösségnek is. Feledhetetlen mozzanat, hogy a klostromban rendezett mulatságon tűzbe vetik majd' az egész korabeli magyar irodalmat, s bár ez a mozzanat első látásra a római egyház színvonalát hivatott bemutatni, mindenképpen ott van benne a pimasz zseni kétértelmű gesztusa. Kétértelmű, ironikus és cinkos gesztusa. Mert azt ugyebár mindannyian tudjuk – nem? –, hogy az irodalomnak az égvilágon semmi haszna sincsen, s a széptudományok művelői csak mértéktelen önérzetükben különböznek az egyéb ingenyelőktől, például az éjt nappallá téve kártyázó Tökkolopitól. És, ó, a kutyaftuttatás, Koppóházy hamisítatlan szenvedélye! A cigányzene, a naphosszat tartó, évődő csacsogás, a társasági élet súlytalan és öncélú bájolgása! Az otromba magabiztosság, mely legfőljebb arra tartja méltónak a nyomtatott papírt, hogy pipára gyűjtsen vele (míg csak ezt is meg nem bánja, mert rögvest megfájdul a feje a szöveg gyanús, egészségtelen szelleméből áradó füsttől)! Hát nem nemesebb és vonzóbb élet ez, mint Tempefői ernyedte kellemvilága vagy éppen Múzsai kiszolgáltatottsága? S ha már itt tartunk, Serteperti bumfordi megjelenése, a „Nationalspiel” követelményeinek megfelelő intellektusa egyáltalán nem tesz túl Rozália finomkodó-kioktató kékharisnya-modorán: amaz csak nevésséges, emez ráadásul művelt is. Egyszóval Csokonai kétértelmű, ironikus és cinkos gesztusai nemcsak mulattató, szellemes és fölényes, hanem nagyon is baljós, kétségeket jelző gesztusok. Olyannyira, hogy a tudományok barátságatlanjainak táborán önfeledten nevető néző egyszer csak azon kapja magát, ha jól figyel: hangzik itt a háttérben egy másik, s korántsem önfeledt kacaj is, melynek azonban már ő a tárgya. S hirtelen fölviláglik a kérdés: lehetséges, hogy ő legalább annyira bolond, mint akiken nevet? Lehetséges, hogy Csokonai a poétaságnak sokkal mélyebb problematikáját rejtette el ebben a műben, mintsem a megélhetés mikéntje felől, illetve a művelt és a műveltségére-szerepére büszke értelmiség öntudata felől sejteni lehetne? Drámai pillanat, mondhatni, ez a drámának az a pillanata, melyben a megsejtett ismeretlen táj végképp rabul ejti a színmű rejtettebb jelentéseit kémlelő tekintetet.

Csokonai tehát játszik. Játszik tragikum és komikum motívumaival, játszik szereplőivel, amikor a műveletlen tábor tagjait sokkal rokonszenvesebb vonásokkal ruházza fel, mint a rokon lelkületűeket, játszik velünk, azáltal, hogy nem hagyja szemléletünket nyugvópontra érni. És játszik azzal is, hogy színműve legközvetlenebbül hozzáférhető dimenzióját a játékkal tölti ki. Mindenki játszik – theatrum mundi. Ám ennek a drámaszervező eljárásnak az értéke nem mérhető pusztán a dramaturgiai okokkal, miként a társadalom egészét megmutatni kívánó szándékkal sem. Az életnek eme teljességére éppenséggel a mű filozófiai problematikája miatt van szükség. Vagyis hogy érzékelhető legyen: az egész világot az a kérdés uralja, az egész életet az a kérdés teszi mérlegre, amely legalább annyira szervező elve a műnek, mint a reménytelen pénzszerzési kísérletek logikája vagy a játékmotívum. Az idő eltöltésének módjáról van szó. „Vig órakat kívánok a' Kis Asszonynak, mivel tölti idejét?” – kérdezi Tempefői Rozáliát. „...instálom alázatosan, bátorkodom kérdeni, mivel tölti a' Kis Asszonyka unalmas óráit?” – kérdezi Serteperti a következő jelenetben. „Hát mivel mulatják magokat?” – szólítja meg

a társaságot Fegyverneki. Mint valami gondolatrítmus hatja át a művet az időtöltésre vonatkozó kérdésfeltevés: a szereplőket felvonultató jelenetek mindegyikének ez a nyitánya, mindenkit a maga jellegzetes időtöltése határoz meg, s helyez abba a közegbe, amelyben a történések folyamán léteznek. A mű alakjai ennek révén típusok, zsáner-voltukat az időhöz való viszonyuk határozza meg. Az időhöz való viszony egyike tehát a játék. De mi a játék? Milyen választ ad az időre?

Mindenekelőtt hasznosnak látszik kitérni azon, nyilvánvalóan a szociologikus olvasat hatásából származó lehetőség elől, hogy olyasféle ítéletek felől minősítsük a játékformákat, mint a tartalmasság vagy a hasznosság. Mert a műveletlen tábor tagjai kétségkívül gyermeteg módon mulatják az időt, de feltehetően éppen ennek a mivoltnak van jelentősége a színmű bölcséleti dimenziójában. Az egyik oldalon a nemzeti irodalom művelésében megtestesülő felelősségteljes létezés, a másikon cigányzene, divatlap, vadászat és felelőtlen létezés? Könnyelmű következtetés. Annál is inkább, mert az időre való rákérdezés motívuma mellett s azzal szoros összefüggésben van egy másik motívum is a műben: egy újra és újra megfogalmazott vagy tetten ért létélményé, melynek mindenki – időtöltésének módjától és értékétől függetlenül – részese.

A színmű szereplői mindannyian egyazon rejtélyes betegségben szenvednek. Unatkoznak. Rozália a szégyenszéket unja, Serteperti – leírni is rettenetes – Pétzeli munkáit. Tökkolopi hajnalig kártyázik, mert „hát mit tudnék egyebet tsinálni, hogy tölthetném el az unalmas időt?” Rozália „unalmas óráit” ezzel szemben Horváth Úr Múzsája teszi „édessé” – olyannyira, hogy a negyedik jelenetben, mikor is tetőzik a játékszenvedély, a társaságba is ezzel felfegyverkezve érkezik. Tempefői az unalom feloldását ugyancsak „néma barátaitól” reméli. Iroványi mulatságot javasol, mert a társaság különben „mind el alszik”. Az idő probléma, az idő teher. A mű szereplői más-más módon, de ugyanakkor az állapotnak a feloldását keresik tehát – vagyis a kérdés, hogy miért unatkoznak annyira, előbbre való, mint az, hogyan szabadulnak meg ennek terhétől, ha megszabadulnak egyáltalán. Az idő- és az unalommotívum összefüggése alighanem abban a tapasztalatban áll, miszerint van az idő élményében valami, ami elviselhetetlen, amit nem képes betölteni cselekvés, ami olyannyira hatalmas és terhes (miként az unalom szó eredeti jelentése jelzi), hogy tehetetlenné és passzívvá tesz. Az unalom az idő mondhatni közvetlen tapasztalata vagy inkább az abból származó következmény. Mert az idő közvetlen mondanivalója az elmúlás, amivel szemben senkinek és semminek nincsen igaza. Mit is mond Tempefői első megjelenésekor? „Semmi sints új a nap alatt. Ez a világ játszadozik a maga fiaival, s azok is a világgal. Az órák folyton folynak, s kevesen tudnak jól élni velek...” Tempefői elmékedéseit a Prédikátor könyvének szellemisége hatja át, s nem kell szoros bibliai és teológiai összehasonlításokat végezni, hiszen ez a könyv eszmetörténeti toposszá lett éppen ama gondolata révén, mely a színmű idő- és unalommotívumát is hordozza. A hiábavalósággal való szembesülés élménye ez. S ha valóban efelől nézzük a műbeni időtöltések skáláját vagy két alapvető típusát, furcsamód kiegyenlítődik vagy legalábbis más síkra helyeződik a megítélésük értéke. Mert ha a cél az időmulatás, a hiábavalóság-élmény feloldása, akkor nem azok időtöltése a „megfelelőbb”, akik – úgy tűnik – valóban megfelelkeznek arról, amihez Tempefői gondolatai folyvást visszatér-

nek? Vagyis ha a kártya ugyanúgy megszabadít az idő terhétől, mint Horváth Úr Múzsája, nem egyenlítődik-e ki értékük? Sőt, ha a kártya inkább... Nem illemtani megfontolásból befejezetlen ez a mondat, hanem mert ezen a ponton a színmű bölcséleti problémáját szükségképpen összefüggésbe kell állítani a másik – poétikai – kérdésfeltevessel. Az irodalom mibenlétére való reflexió elemzése ugyanis közelebb visz e furcsa kiegyenlítődés értelmezéséhez.

Rozália alélt lélekkel olvas, az urak könyvből tanulják az illemet, Múzsai imént vetette tűzbe műveit, Éva önfeledten hallgatja Szuszmir meséjét, Betrieger az erkölcsöt tápláló munkák eladhatatlanságáról panaszkodik, Tökkolopi a *Hunnias* lapjaiba csomagolja kártyáját, a ferences klostromban többek között Bessenyei és Faludi műveiből rendeznek tűzijátékot. A *Tempefői* olyannyira telítve van irodalommal, hogy nem központja, hanem inkább közege a műnek – a szereplők ugyanis nem ugyanannak tulajdonítanak más-más értéket, nem egy meghatározott irodalom vagy irodalmiság köré szerveződnek álláspontjaik. Azaz a mű jelentését túlságosan leszűkítő szempont lenne az az elképzelés, miszerint Tempefői alakja képviseli „az” irodalmat, a többiek pedig ennek viszonyában helyeződnek el sajátos irodalom-megközelítéseikkel. Szóbeliség és írásbeliség, komoly és szórakoztató irodalom, érzékenység és klasszicizmus, alkalmi és öröklétre szánt költészet – az irodalom jelenségének és megítélésének sokféleségéről van szó. Mivel pedig feltételezésem szerint ezen a szinten Csokonai poétikájának belső dinamikája érhető tetten, pusztán a drámai szerkesztés követelményéből származó vonásnak kell tartanom, hogy a műbeni irodalomfogalmak a Tempefői képviselte álláspont viszonyában vagy ellenében bontakoznak ki a történések folyamán. Annál is inkább, mert korántsem biztos, hogy e poétikai gazdagság és alakulás nyugvópontja az az irodalmiság, amely legközvetlenebbül kapcsolható Tempefői alakjához: a Fegyverneki Mártonról írott könyv. Vagyis korántsem biztos, hogy az ebben megtestesülő irodalom-felfogás jelzi Csokonai poétikájának – az említett bölcséleti orientáció próbáján formálódó – a pálya további szakaszában nyilvánvalóan kibontakozó irányultságát. És az sem biztos, hogy az irodalom mibenlétére vonatkozó kérdés síkja nem vezet majd vissza az időkérdéshez – immár egy mélyebb jelentésréteget vonva e lényegileg összefüggő bölcséleti-poétikai probléma köré.

„...nagyságos Uram! A’ legpompásabb alkotványok is tsak heteket ígérhetnek az ő általok meg tiszteltt virtusnak. A fényes Mausoleumok, a’ tsuda Piramisok, a’ Rostrádák az Időnek markában vagynak, a’ körülte repdeső veszedelmek rettentik őket a’ veszendőség birtokában. Le omlanak a’ kevély Monumentumok, s’ magokkal le rohantatván, szomorú düledékjeik közzé temetik a’ beléjük kapaszkodott Ditsőséget. De a’ tanultt ész tropaeumi nevetik az Idő viszontagságait.” Mi az irodalom? Vigyázni kell ezzel a kérdéssel, s amennyire lehet, következetesen kezelni a paradigmákat. Hogy az irodalmiságnak milyen értelmezése szólal meg ebben az álláspontban, s hogy az irodalomnak és művelőjének milyen szerep tulajdonítatik: noha kétségkívül összefüggő, de más kérdések. Tempefői Fegyvernekihez intézett szavaiban az irodalom – és csak az irodalom – az öröklét biztosítója, amely itt egyaránt jelenti a nemzet emlékezetét és a költői halhatatlanságot. Az irodalom értékét és művelőjének méltóságát az idő legyőzése adja – de ezen belül talán fontosabb vonás, hogy az irodalmiság mint olyan az öröklét síkjához van

kapcsolva. Vagyis az idői szempont megjelenése nem csak a halhatatlanságra áhító költő-szerepre utal, hanem magára az irodalomra vonatkozó álláspontra is. Mindenesetre éppen az idői szemponttal helyeződnek szembe többé-kevésbé azok a kritériumok, amelyek a többi felfogásban válnak az irodalom meghatározó minőségévé. Szuszmir meséje kapcsán a tiszta és öncélú esztétikai kritérium jelenik meg: „Szép a’ mi az embernek kedvét megnyerheti”; s ebben az állásponthoz az irodalmiság hordozta létsíkváltás nem jut az öröklét igényéig, hanem úgymond az evilági létezésen belül teremti meg az élményt és a szórakoztatás státusából következő szerepet. A Rozália képviselte állásponthoz kétféle kritérium is megjelenik. Az egyik az etikai elvárás: „Azok a nyomóruht mesék szépek, de semmit sem érnek... Vannak é benne abban az alaton Lélektől koholt mesébe példás történetek? A’ Nemes erköltsnek semmi nyomát nem találhatni...” A másik pedig a lélek emelkedettsége, a gyönyörködés magasabb rendű élménye: „Ez a Horváth Úr Múzsája olly hatalmas, ’s képzésemet képzése után ragadja: lehetetlen, hogy a’ világról el ne felejtkezsem, mikor az ő verseire függesztem elmélkedésemet (...) Az én szívem olly édességgel él, mellynek kóstollására megújul...” Az irodalom eszerint a „valóságból” való kiemelkedés lehetőségét: a képzelet, a lélek belső világába való átlépés mozzanatát hordozza. Vagyis idői vonatkozású ez az állásponthoz is, hiszen az érzékeny lélek harmonikus-rajongó állapota ugyancsak más létsíkot teremt a léten belül – s ez a létsík más természetű, mint a szórakozás örömeinek léthelyzete. Végül a Tsikorgó kapcsán megjelenő alkalmi-szórakoztató költészet ugyancsak idői vonatkozású irodalom-szerep, hiszen a nem öröklétnak szánt, nem az annak igényében fogant költészetet jelzi, ily módon az irodalmiságot nem az örökléthez kapcsoló olvasat jelenik meg benne. Idő és irodalom – biztos, hogy nem hibás következtetés a műben megjelenő irodalomfogalmakat az idői szemponttal kapcsolni? Annál is inkább fontos e kérdés, mert körvonalazódik egy másik szempont is, mely az irodalomfogalom tagoltságának és problematikájának egy másik függvényeként kér szót magának. A lét. A műben megjelenő irodalmiság-formák más-más kapcsolatban vannak az időiséggel, s ennek révén más természetű létet jelentenek. Ez a fölismerés – ha nem hibás – tehát magára a létre irányítja a figyelmet, ily módon az elemzés logikáját egy-két gondolat erejéig a bölcséleti síkra hívja vissza.

Az irodalom szereplehetőségei mögött húzódó idői kritérium arra enged következtetni, hogy a műben kibontakozó viták tárgya csak látszólag az irodalom mibenléte és rendeltetése – maga az irodalom is csak körülmény, melyben egy mélyebb konfliktus mutatkozik meg. Azaz nem az irodalmiság szintjén állnak szemben a különböző irodalom-formák, hanem azon létformák szintjén, melyeket az adott irodalmiság képvisel. Rozália elsősorban nem Szuszmir meséjét ítéli el, hanem az igényt, melynek ez a fajta irodalom felel meg; Fegyverneki nem poétikai megfontolásból utasítja el Tempefőit, hanem mert könyvének célja eleve értelmezhetetlen számára. Nem a szórakoztató költészet áll tehát szemben az erkölcsnemesítő példázattal, hanem a szórakozás az erkölcs nemesítésével – a kérdés pedig nem az, melyik inkább az irodalom hivatása, hanem hogy melyikkel érdemes inkább eltölteni az időt. A mű szereplői más-más funkciót tulajdonítanak az irodalomnak, de a létre vonatkozó nézeteik alapján teszik ezt. És a létre vonatkozó nézeteik tekintetében a művelt és a műveletlen tábor különbözősége eredendő: nincs átjárás, a két

tábor más nyelvet használ – vagyis más létet érzékel, illetve másként érzékeli a létezését –, elbeszél egymás mellett, miként a Voltaire–Voltér, Lessing–„lesz ing”, Gellert–Gellért(hegy) tévesztések egyértelműen kifejezik ezt. Ennek tudatában pedig korántsem meglepő, hogy Fegyverneki az „Én Kegyelmedet mint Poétát fel sem veszem” magatartással viseltetik Tempefői iránt, és innét nézve éppenséggel az volna meglepő, ha Koppóházy a kutyákra szánt pénzét a nemzet csinosodására fordítaná. Mi sem természetesebb, hogy Serteperti megfeddi Rozáliát – „...kár volt Nagyságodnak a gyermeki játékot el hagyni, hogy az után még nagyobb gyermekségek között pazérolja betses esztendeit” –, noha a másik oldalról természetesen ő látszik gyermeknek, együgyű, infantilis viselkedésével. Fegyvernekiék a művelődést tekintik hiábavalóságnak, Tempefői szerint ők azok, akik „árnyék után kapkodnak”.

Kinek van igaza?

„...én abba tartom magamat legokosabbnak, hogy azokat nevetem” – mondja Tempefői Rozáliának a mű elején. S ezzel a mondattal meghatározza léthelyzetét, melynek révén nemcsak a műveletlenek táborától, hanem „minden ember” közösségéből („minden ember legokosabbnak láttatik a maga szemei előtt”) való különbözőségét nyilvánítja ki. Theatrum mundi? Igen, az. De egy ponton megszakad ez a teljesség. Tempefőiben, aki rálát e teljességre, és az időre vonatkozó problémát úgy képes látni, ahogy senki más a többiek közül. Vagyis a „kinek van igaza?” kérdés eleve nem vonatkozhatik Tempefőire, mert Tempefői maga mögötte van a mű egész világának. Mögötte van idegenségével és öntudatával. Ez az öntudat látja, hogy „árnyék után kapkodnak” az üres szórakozásba merültek – és a létezés magasabb szféráit ismerők is. Látja és szenved, hogy a „Mulandóság kebelében andalog” a „Kávé házakba tsoporttal tsirippolók” céltalan serege – és a tudós penna magasrendű céloktól ihletett embere is. „Rab vagyok, édesem!” De nem ám csak a Betrieger kiszabta órácskáé, hanem az „Isten – egek – Örök Végzések” kiismerhetetlen hatalmáé, és önnön létérzékelésének módjáé, mely képes a hiábavalóság dilemmájának tudatával élni. „Úgy láttam, hogy hasznosabb a bölcsesség az oktalanságnál, ahogyan hasznosabb a világosság a sötétségnél. A bölcs ember nyitott szemmel jár, a bolond pedig sötétben botorkál. De arra is rájöttem, hogy ugyanaz lesz a sorsa mind-egyiküknek. Azért ezt gondoltam magamban: Ha az én sorsom is az lesz, ami a bolondé, akkor mit ér az, hogy én bölcsőbb vagyok? És ezt mondtam magamban: Ez is hiábavalóság! Bizony a bölcs emberre sem emlékeznek örökké, meg a bolondra sem. Mert mindaz, ami megtörtént, feledésbe megy az eljövendő időben, és a bölcs is meghal, meg a bolond is.” Tempefői egyedül van e létélménnyel a műben – innét a magánya –, s miként a problémát ő látja igazán, ő az, akinek számára a probléma soha fel nem oldható. Az idő terhétől ugyanis rajta kívül mindenki megszabadul – a maga módján – a műben. Ami a játékos seregét illeti: játékaik állandósult, megrögzött tevékenységként jelennek meg, amelynek révén egyfajta örök-jelenbe lépnek át, s mindvégig ebben a dimenzióban léteznek. Rozália érzékenysége „bármikor” felolvadhat a magasabb gyönyörűség kifinomult lelkületében, számára ebben a szférában megszűnik az idő terhe – és nem jut el a gondolati, mely e lelkület értékét is a hiábavalóság mord mérlegére tehetné.

Ha a mulandóság törvénye bölcsre és balgára egyaránt vonatkozik, ha az üres szórákos és a felelősségteljes létezés egyaránt a hiábavalóság tudatának keresztjét hordja, s ha a kutyafuttató-komplimentező-szegyenszékező társaság éppoly bolond, mint az, aki poétává lesz Magyarországon – akkor az irodalom mibenlétének problémája valójában miben áll? Akkor az irodalom mibenlétének problémája a költői öröklét problémáját jelenti? Nos, akkor nem véletlen, hogy Tsikorgó Tempefői legérzékenyebb pontja: ez a lehetőség teszi próbára leginkább az öröklétre irányuló költői öntudatot. Tsikorgó mintegy Tempefői alakmása: a mindenkori közönség igényeit szolgálja, Múzsáját leszólítja a „Parnasszusról a Pesti utzába”, olcsó és hetyke szellemességgel szórakoztat, ám igen ügyesen, és az imént nyerte el Tökkolopi pénzét. Alkalmi költészet. Nincs köze az örökévalóságához, sem szerepét, sem poétikáját tekintve – és nincs köze Tempefőihez sem, kinek számára az irodalom vonzásköre a halhatatlanság, akár a szerep, akár a poétika szintjén. Ugyanez a helyzet a Szuszmir képviselte irodalmisággal: pillanatnyi ihletésű ez is, és pillanatnyi érvényű igényt szolgál, mely belül van a léten. A nemzet vagy a nemzeti múlt költőjének szerepe, mely együtt járhat a klasszicista etikai-didaktikai funkció gyakorlásával? Csakhogy éppen ezt utasítják vissza a tudományok barátságatlanjai, amely gesztus – talán megengedhető e következtetés – Tempefői mintegy kivetített kétségeinek feleltethető meg. Ez biztosíthatná a költői halhatatlanságot, de poétikai értelemben valami miatt mégsem Tempefői világából való irodalmiság. Mert álljon itt még egyszer: a műbeni problematika nem a költői öröklétre vonatkozik csupán, hanem az irodalomnak az idővel és a léttel való kapcsolatára. S ilyen szempontból az öröklét nem a költő (nevének) halhatatlanságát jelenti, hanem a pillanatot, amikor az irodalom révén az emberi létbe (mint „villám a setétes éjbe”) belecsap az öröklét. A színmű szövedékén ennek a lét- és időélménynek a vonzásköre és az ennek vonzáskörében foganó irodalmiság sejlik át. Melyik hát ez az irodalom, mely a mű bölcséleti hálóján keresztül Csokonai poétikai orientációjaként értelmezhető? Tempefői világának irodalom-felfogását leginkább a Rozália képviselte álláspont közelíti meg, amelyben az öröklét élménye és igénye a lélek belső világának végtelenjében valósul meg. „Áldott természetnek kies lakó helye / A' nyájas örömök legelső mezeje...”, hol a „Músák magok vezetnek / Nectárjaikból részeltetnek. / Apolló maga énekelget / Az Echo rá vissza felelget.” Az érzékenység világa és irodalma ez – de megszabadul-e ennek mennyei harmóniájában az idő terhétől az, aki ezzel a gondolattal csatázik, s enyhít-e a hiábavalóság rémítő kétségén ez a lágy tájék? Tempefői – és Csokonai – útja, úgy tűnik, máshová visz, és ide nem kísérik e nyájas kettős hangjai. Ez már más lét – és más költészet. Olyan költészet, melynek lét-élménye egyenesen következik az elemzett mű világából. S olyan lét, melyet immár a belőle fakadó költészet szólíthat meg csupán. „Áldott Magánosság, jövel!”

Addig is megállapítható azonban, hogy ha a *Tempefői*ben megmutatkozó problematika valóban a Csokonai-életmű filozófiai – és ennek jegyében alakuló poétikai – folytonosságának részeként értelmezhető, akkor az idő eltöltésének hasznos, mindenesetre az eddigiéknél nem haszontalanabb módja lesz e gondolati szerkezet további és az életmű egészére kiterjesztett vizsgálata.